

अध्याय 31

मुक्तिदान :

- (1) सन्यासी विजयानन्द
- (2) बालाराम मानकर
- (3) नूलकर
- (4) मेघा र
- (5) बाबाको अगाडि बाघको मुक्ति

यो अध्यायमा हेमाडपंत बाबाको अगाडि केही भक्तहरूको मृत्यु तथा बाघको प्राण त्यागको कथाको वर्णन गर्दछन्।

प्रारम्भ

मृत्युको समयमा जो अन्तिम इच्छा या भावना हुन्छ त्यसैले भवितव्यताको (पछि हुने कुराको) निर्माण गर्दछ। श्री कृष्णले सम्झन्छ त्यो ममा नै पुग्दछ। साथै त्यो समयमा उसले जे जस्तो दृश्य देख्छ, त्यसैलाई नै अन्तमा पाउँदछ पनि भन्नुभएको छ। त्यो बेला हामीले खालि राम्रो विचार मात्र गर्न सक्दछौं भनी निश्चयपूर्वक कसैले पनि भन्न सक्दैन अनुभवमा आए अनुसार त्यो समयमा अनेक कारणहरूले भयभीत (डरले थर्किने) संभावना बढी हुन्छ होता भन्ने नै लाग्दछ। यसका अनेक कारण छन्। यसैले मनलाई आफ्नो इच्छानुसार कुनै उत्तम विचारको चिन्तनमा नै लगाउनाको लागि सधैं अभ्यास गरिनु नै अत्यन्त आवश्यक छ। यसकारण सबै सन्तहरूले हरिस्मरण र जपलाई श्रेष्ठ बताएका छन्, ताकि मृत्युको समयमा हामी घरेलू उलझन (टण्टा-लण्टा) मा पर्न नजाऔं। यसैले ये मौकामा भक्तगण, पूरा रूपले सन्तहरूको शरणागत (शरणमा परेको) हुन जान्छन् ताकि संर्वज्ञ भएका (सबै कुरा जान्ने) सन्तले उचितबाटो देखाएर हामीहरूलाई चाहिने जति सहायता गरून्। यस्तो किसिमका केही उदाहरण तल दिइने छन्।

(1) विजयानन्द

एउटा मद्रासी सन्यासी विजयानन्द मानसरोवरको यात्रा गर्न निकले। बाटामा बाबाको कीर्ति सुनेर शिरडी आए, जहाँ उनको भेट हरिद्वारका सोमदेवजी स्वामीसँग भयो। यिनीसँग उनले (विजयानन्दले) मानसरोवरको यात्राको सम्बन्धमा सोधपूछ गरे। स्वामीजीले उनलाई मानसरोवर गंगोत्रीबाट पाँचसय माइल उत्तरतिर पर्दछ भनी बाटामा हुने कष्टहरू जस्तो कि अत्यन्त धेरै दुःख कष्ट दिने भूटानवासीहरूको शंकालु स्वभाव हुनु आदि पनि उल्लेख गरे। यी सबै कुरा सुनेर सन्यासीको चित्त उदास हुन गयो र उनले यात्रा गर्ने विचार छोडी मसजिदमा गएर बाबाका श्रीचरणका स्पर्श गरे। बाबाले रिसाएर भन्न लाग्नुभयो- “यो बेकम्मा सन्यासीलाई यहाँबाट निकाल। यसको संगत गर्नु व्यर्थ छ।”

सन्यासी बाबाको स्वभावबाट पूरै अपरिचित थिए। त्यसैले उनीलाई बडो निराशा भयो। तर त्यहाँ जे जस्तो गतिविधि चलिरहेको थियो त्यो सबै उनीले त्यहाँ बस्दाबस्दै नै देखिरहेथे। बिहानको धार्मिक बैठक मानिसहरूले ठसाठस भरिएको थियो र बाबालाई विधिपूर्वक अभिषेक गराइँदै थियो। कोही पाउ खारिल रहेका थिए त कोही चरण छोएर तथा कोही तीर्थस्पर्श (चरणजल छुवाइ) बाट आँखा सफल गर्दै थिए। केही मान्छेले वहाँलाई चन्दनको लेप लगाइरहेका थिए त कोही वहाँको शरीरमा अत्तर घसिरहेका थिए। बाबा उनीसँग रिसाए तापनि सन्यासीको हृदयमा बाबाप्रति ठूलो प्रेम उत्पन्न भएको थियो। उनीलाई यो ठाउँ छोड्ने इच्छा नै हुँदैनथ्यो।

दुई दिनपछि नै मद्रासबाट उनकी आमाको स्थिति अत्यन्त चिन्ताजनक भएको पत्र आयो। तर बाबाको आज्ञा बिना उनी शिरडीबाट जानै कसरी सक्तथे र? यसैकारण उनी हातमा पत्र लिएर बाबाको नजिक गए र घर फर्कने अनुमति मागे। त्रिकालदर्शी बाबालाई त सबैको भविष्य थाहै थियो। वहाँले भन्नुभयो- “तिमीलाई आफ्नी आमासँग यस्तो मोह थियो भने सन्यास धारण गर्ने कष्ट नै किन उठायौ? ममता या मोहले गेरूवा बस्त्र लगाउनेहरूलाई शोभा दिन्छ र ? जाऊ, चूपचाप आफ्नो ठाउँमा बसेर केही दिन शान्तिपूर्वक

बिताऊ। तर सावधान! वाडामा (भवनमा) चोर धेरै छन्। त्यसैले ढोका बन्द गरी सावधानीपूर्वक बस्नु। नत्र त चोरले सबै कुरा चोरेर लैजानेछ। लक्ष्मी अर्थात् संपत्ति चंचला छन्। यो शरीर पनि नाशवान् छ। यस्तो नै समझेर यो लोकका परलोकका समेत सम्पूर्ण वस्तुहरूको मोह त्यागेर आफ्नो कर्तव्य गर। जो यसप्रकारको आचरण गरेर श्रीहरिको शरणामा पर्न जान्छ त्यसलाई सबै कष्टबाट चाँडै छुटकारा भै परमानन्दको प्राप्ति हुन जान्छ। जो परमात्माको ध्यान र चिंतन, प्रेम तथा भक्तिपूर्वक गर्दछ त्यसलाई परमात्माले पनि अविलम्ब सहायता गर्नुहुन्छ। पूर्वजन्मको शुभ-संस्कारको फलस्वरूप नै तिमी यहाँ आइपुगेका छौ। अब म जे जसो भन्छु त्यसलाई ध्यानपूर्वक सुन र आफ्नो जीवनको अन्तिम ध्येय उपर विचार गर। इच्छारहित भएर भोलिदेखि भागवतको तीन सातासम्म पठन-पाठन प्रारम्भ गर। अनि भगवान् प्रसन्न हुनु भै तिम्रो सबै दुःख हटाइदिनु हुनेछ। मायाको ढकना हटेर तिम्रीलाई शान्ति प्राप्त हुनेछ।”

बाबाले उनको अन्तकाल नजिकै देखेर उनलाई यो उपचार बताइदिनुभयो र साथै यमराज बढी प्रसन्न हुने “रामविजय” पढ्न पनि आज्ञा दिनुभयो। भोलिपल्ट स्नान आदि तथा शुद्धिका अरु कर्म गरेर उनले लैंडी बागको एकान्त ठाउँमा बसी भागवतको पाठ प्रारम्भ गरे। दोश्रो पटकको पाठ समाप्त भएपछि ज्यादै थाके र बाडामा आएर दुई दिन बसे। तेस्रो दिन बडा बाबाको काखमा उनको प्राण पखेरू, (पक्षी) उडेर गयो। बाबाले दर्शनको निमित्त एक दिनको लागि उनको शरीर राम्रोसँग सम्हालेर राख्न भन्नुभयो। त्यसपछि पुलिस आयो र यथोचित जाँच पडताल गरेपछि मरेको शरीर उठाउने आज्ञा दियो।

धार्मिक कृत्यका साथ उनको उपयुक्त स्थानमा समाधि बनाइदिइयो। बाबाले यस्तो प्रकारले सन्यासीलाई सहायता गरेर सद्गति प्रदान गर्नुभयो।

(2) बाबाराम मानकर:

बलाराम मानकर नामका एउटा गृहस्थ बाबाका परमभक्त थिए। उनकी पत्नीको देहान्त भएपछि उनी बडो निराश हुन गए र सबै घरबार आफ्नो छोरालाई सौंपेर उनी शिरडीमा आई बाबाको नजिक रहन लागे। उनको भक्ति देखेर बाबा उनको जीवनको गति बदल्दिन चाहनुहुन्थ्यो। यसैले वहाँले उनीलाई बाह रूपियाँ दिएर मच्छिन्द्रगढ (जिल्ला सतारा) मा गएर बस्न भन्नुभयो। मानकरको इच्छा वहाँको निकटता छोडेर अन्यत्र कहीं जाने थिएन। तर बाबाले उनीलाई सम्झाउनु भयो- “तिम्रो कल्याणको लागि नै यो उत्तम उपाय तिम्रीलाई बताइरहेछु। यसकारण वहाँ गएर दिनको तीनपटक प्रभुको ध्यान गर।”

उनी बाबाका कुरामा विश्वास गरेर मच्छिन्द्रगढ हिँडिए। त्यहाँका मनोहर दृश्यहरू, ठण्डाजल तथा राम्रो हावा र नजिकैका दृश्यहरू देखेर उनको चित्तम तूलो प्रसन्नता छायो। बाबाले बताउनु भएको विधिबाट उनले प्रभुको ध्यान गर्न प्रारम्भ गरिहाले। केही दिनपछि नै उनलाई दर्शन प्राप्त भैगयो। धेरै जस्तो भक्तहरूलाई समाधि वा तुरीयावस्थामा नै दर्शन हुन्छ। तर मानकरलाई तुरीयावस्थाबाट (तन्मयअवस्था) प्राकृतावस्था (सचेतावस्थामा) आएपछि दर्शन मिल्यो। दर्शन भएपछि मानकरले बाबासँग आफूलाई त्यहाँ पठाउने कारण सोधे। बाबाले भन्नुभयो- “शिरडीमा तिम्रो मनमा नाना प्रकारका संकल्प-विकल्प उठ्न लागेथे। यसकारण मैले तिम्रीलाई तिम्रो चंचल मनमा शान्ति प्राप्त होस् भनी त्यहाँ पठाएको हूँ। तिम्रो धारण म शिरडीमा मात्र रहेकोछु र साथै साढे तीन हातको यो पंचतत्वको पुतलाभन्दा बाहेक केही होइन भन्ने थियो। तर अब तिम्री मलाई देखेर तिम्रो अगाडि शिरडीमा रहने र तिम्रीले अहिले जसको दर्शन गरेका छै ती दुइटा अभिन्न हुन् कि होइनन् भन्ने कुरामा आफ्नो धारणा बनाऊ।”

मानकर त्यो ठाउँ छोडेर आफ्नो निवासस्थान बाबु तिर गए। उनी पूनाबाट दादरको रेलद्वारा जान चाहन्थे। तर टिकट घरमा पुग्दा त्यहाँ ज्यादा भीड भएकाले त्यहाँ टिकट किन्न सकेनन्। यस्तैमा काँधमा कम्बल राखेको, शरीरमा खालि एउटा लगौंटी सिबाय अरु केही

नभएको एउटा देहाती त्यहाँ आयो र मानकरसँग “तपाईं कहाँ जाँदै हुनुहुन्छ” भनी सोध्यो। मानकरले “म दादर जाँदैछु” भन्ने उत्तर दिए। अनि उसले भन्न लाग्यो “मेरो यो दादरको टिकट तपाईं लिनोस्। किनभने यहाँ एउटा आवश्यक काम आइपरेकोले मेरो आज जानेकुरा भएन।” मानकरलाई टिकट पाएर बडो खुशी लाग्यो र उनी आफ्नो जेबबाट पैसा निकाल्न लागे। यत्तिकैमा टिकट दिने मान्छे भीडमा कहीं अदृश्य भयो। मानकरले भीडमा पूरा खोजे, तर सबै व्यर्थ नै भयो। गाडी नछुटिन्जेलसम्म मानकर उसको फर्किने प्रतीक्षा गर्दै नै रहे, तर आखिरी समयसम्म पनि ऊ फर्किन। यस्तो प्रकारले मानकरलाई यो विचित्ररूपमा दोश्रो पटक दर्शन भयो।

केही दिन आफ्नो घरमा बसेर मानकर फेरि शिरडी फर्केर आए र श्रीचरणमा नै आफ्नो दिन बिताउन लागे। उनी सदैव बाबाका वचन र आज्ञा पालन गर्न लागे। अन्त्यमा ती भाग्यशालीले बाबाको अगाडि नै वहाँको आशीर्वाद प्राप्त गरी आफ्ना प्राण त्यागे।

(3) तात्या साहेब नूलकर:

हेताडपंतले तात्या साहेब नूलकरको सम्बन्धमा कुनै विवरण लेखेका छैनन्। केवल उनको देहान्त शिरडीमा भएथ्यो यत्ति नै मात्र लेखेका छन्। “साईलीला” पत्रिकामा छोटो विवरण प्रकाशित भएथ्यो, जो तल उद्धृत गरिएको छ।

सन् 1909 मा तात्या साहेब नूलकर पंढरपुरमा उपन्यायाधीश हुँदा नानासाहेब चाँदोरकर पनि त्यहाँका तहसिलदार थिए। यी दुई जना आपसमा धेरैजसो भेट गरिरहन्थे र वार्तालाप गर्ने गर्दथे। नानासाहेबको सन्तहरूप्रति विशेष श्रद्धा थियो भने तात्या साहेब सन्तहरूमा अविश्वास गर्दथे। नाना साहेबले उनीलाई (तात्यासाहेबलाई) साईबाबाका लीलाहरू सुनाएर एकपटक शिरडी गएर दर्शनको लाभ उठाउने आग्रह गरे। उनी (तात्यासाहेब) दुई शर्तमा जान तैयार भए- “(1) उनीलाई ब्राह्मण भान्से पाइनु पर्छ (2) चढाउनलाई नागपुरबाट

रामा सुन्तला आउनु पर्छ।’ तुरून्तै नै यी दुबै शर्त पूरा भए। नाना साहेबकहाँ एउटा पार्सल पनि आयो। उनको दुबै शर्त पूरा भएका थिए। यसैले अब उनले शिरडी जानै पन्यो। पहिले त बाबा रिसाउनु भयो। तर जब बिस्तार-बिस्तार तात्या साहेबलाई वहाँ साँच्चिकै ईश्वरावतार हुनुहुँदो रहेछ भन्ने विश्वास भयो अनि उनी बाबासँग प्रभावित हुन गए र आजीवन त्यही बसे। उनको अन्तकाल नजिक आएपछि उनीलाई पवित्र धार्मिक पाठ सुनाइयो र अन्तिम क्षणमा उनीलाई बाबाको चरणोदक पनि दिइयो। उनको मृत्युको समाचार सुनेर बाबाले भन्नुभयो, “अरे तात्या त अगाडि नै पुगी गए। अब उनको फेरि जन्म हुने छैन।”

(4) मेघा

अठ्ठाइसौं अध्यायमा मेघाको कथाको वर्णन गरिसकिएको छ। मेघाको देहान्त भएपछि सबै गाउँलेहरू उसको अर्थीको साथ गए र बाबा पनि उनीहरूको साथमा सम्मिलित हुनु भयो साथै वहाँले मेघाको मृत शरीरमा फूल वर्षाउनु भयो। दाह-संस्कार भएपछि बाबाका आँखाबाट आँसु झर्नथाले। एउटा साधारण मनुष्यकै झैं वहाँको पनि हृदय दुःखले छियाछिया हुन गयो। उसको शरीरलाई फूलले ढाकेर एक नजिकैको सम्बन्धी झैं रूँदै-कराउँदै वहाँ मसजिदमा फर्कनु भयो। सद्गति प्रदान गर्ने अनेक सन्त देखिएका छन् तर बाको महानता अद्वितीय नै छ। यहाँतक कि बाघ जस्तो एउटा हिंस्रक पशु पनि आफ्नो रक्षाको लागि बाबाको शरणमा आयो। त्यसको वृत्तान्त तल लेखिएको छ।

5) बाघको मुक्ति

बाबा समाधिस्थ हुनुहुनेभन्दा सात दिन पहिले शिरडीमा एउटा अनौठा घटना घट्यो। मसजिदको अगाडि एउटा बयलगाडी आएर रोकियो। त्यसमा एउटा बाघ जंजीरले बाँधिएको थियो। उसको डरलाग्दो मुख गाडीको पछाडितिर थियो। ऊ कुनै अज्ञात (नजानिएको) पीडा या दर्दबाट दुःखी थियो। त्यसलाई पाल्ने तीनवटा दरवेश (भिरखारी) थिए। ती एक गाउँबाट अर्को गाउँमा गएर सधैं प्रदर्शन गर्थे र प्रशस्त धन जम्मा गर्थे। यही उनीहरूको

बाँच्ने कमाइको एउटा साधन थियो। उनीहरूले त्यो बाघको औषधिको लागि सबै प्रयत्न गरे तर सबैकुरा व्यर्थ नै भयो। कहींबाट बाबाको कीर्ति पनि उनीहरूको कानमा पर्न गयो र उनीहरू बाघलाई लिएर साई दरबारमा (बैठकमा) खडा भए। त्यो बाघ स्वभावैले डरलाग्दो थियो, तर रोग लागेकोले बेचैन थियो। मानिसहरू डर र आश्चर्यको साथ त्यसतर्फ हेर्न लागे। दरवेशहरू (भिखारीहरू) भित्र आएर बाबालाई सबै हाल बताई वहाँको आज्ञा लिएर उनीहरूले बाघलाई वहाँको अगाडि ल्याए। सिंढीको नजिकै पुग्नु लाग्दा नै बाबाको तेजपुञ्ज स्वरूपको दर्शन गरी एकपटक पछि हट्‍यो र आफ्नो गर्दन तल झुकायो। जब दुबैको दृष्टि आपसमा एक भयो अनि बाघ सिंढीमा चढ्यो र प्रेमपूर्ण दृष्टिबाट बाबातिर निहार्न लाग्यो। उसले आफ्नो पुच्छर हल्लाएर तीन पटक जमीनमा बजान्यो र तत्कालै आफ्नो प्राण त्यागिदियो। उसलाई मरेको देखेर दरवेशीहरू (भिखारीहरू) बडो निराश र दुःखी भए। तर राम्रोसँग विचार गरेपछि त्यो प्राणी रोगग्रस्त थियो र उसको मृत्यु नजिक नै थियो। त्यसैले मर्नु थियो मर्नु, तर उसको लागि भने बाबा जस्तो महान् सन्तका चरणमा सद्गति प्राप्त भएर धेरै राम्रो नै भयो भन्ने उनीहरूले सोचे। कुनै प्राणीले सन्तका चरणमा आफ्नो शिर राखेर प्राण त्यागेमा उसले मुक्ति पाउँछ। पहिलो जन्महरूका शुभ-संस्कारहरूका अभावा यस्तो सुखद अन्त पाउनु कसरी सम्भव हुन्छ र?

श्री सद्गुरु साईनाथमा अर्पणहोस्।

मंगल होस॥

अध्याय 32

गुरु र ईश्वरको खोज-उपवास
अमान्य। यस अध्यायमा हेमाडपंतले दुई
विषय वर्णन गरेका छन्।

- 1) कस्तो प्रकारले आफ्नो गुरुसँग बाबाको भेट भयो र उनीद्वारा ईश्वर दर्शनको प्राप्ति कसरी भयो?
- 2) तीन दिनदेखि उपवास गरीरहेकी श्रीमती गोखलेलाई पूरनपोली (एक प्रकारको रोटी) को भोज गराउनुभयो।

प्रस्तावना

श्री हेमाडपंत वरको रूखको उदाहरण दिएर यो आँखा अगाडि देखिने संसारको स्वरूप वर्णन गर्दछन्। गीताको अनुसार वटवृक्षको जराहरू माथि र हाँगाहरू तलतिर चारैतर्फ फैलिएका हुन्छन्। “ऊर्ध्वमूलमधः शाखम्” (गीता पन्थौ अध्याय श्लोक 1) यो वृक्ष गुणहरूले (सत्व, रज, तम आदि गुणले) पोषिएको छ र यसका आँकुराहरू इन्द्रियहरूले भोग गर्ने वस्तुहरू हुन्। कर्मका कारण भएका यसका जराहरू यो सृष्टिका मनुष्यहरूतिर फैलिएका छन्। यो वृक्षको रचना बडो विचित्रको छ। न त यसको आकार, उत्पत्ति र अन्त नै जानिन्छ, न त यसको आधारै पनि। यो बलियो जरा भएको संसाररूपी वृक्षलाई वैराग्यको धारिलो शस्त्रद्वारा नाश गर्नलाई कुनै बाहिरी बाटो लिनु अत्यन्त आवश्यक छ, ता कि यो असार-संसारमा आउने-जाने कुराबाट मुक्ति प्राप्त होओस्। यो बाटोमा अगाडि बढ्नको लागि कुनै योग्य दिग्दर्शक (गुरु) को अत्यन्त आवश्यकता छ। चाहे कोही कति नै विद्वान होस् अथवा वेद तथा वेदान्तमा पारंगत किन नहोओस्, उसको सहायताको